

עד ד'לא' – ידע

ידיעת השלילה ומקומו של עמלק □ על פי רבי אייזיק מהומיל

ישראל אורי מ"ט"ס

לצחוק על היש'

כבר לימדנו הרמב"ם, שאת אלוקים – ניתן להכיר רק דרך 'ידיעת השלילה'. כל הגד חיובי כלפי הבורא השלם ממילא פוגם בשלמותו – זאת מפני שהשפה מדברת בתוך העולם והמוכר, ואלוקים נשגב ונעלה מכל יחס לעולם. לכן כל היגד חיובי שנאמר, ילקח מתוך מערכת המושגים היחסיים של העולם, בעוד שאלוקים הוא מעבר ליחסיות של העולם – הוא המוחלט ולכן אנו משיגים רק 'מציאותו' אך לא 'מהותו'.

לכן, אומר הרמב"ם, ניתן רק לשלול מהקב"ה תארים. ניתן לומר שהוא לא X, אך לעולם¹ לא נוכל לומר שהוא y.

האם חוסר היכולת לומר דבר חיובי על משהו ממילא גורם לריחוק ממנו? ומכאן – האם דרך זו, שמתווה לנו הרמב"ם, גורמת לנו, לחסידים, הרגשה של ריחוק מן הא-ל שאנו רוצים כל כך בקרבתו ומונעת ממנו להידבק בו?

נדמה שהתשובה תהיה שלילית. אך כדי לשלול את האפשרות לענות על שאלות אלו בחיוב, נפתח בדברים של רבי יצחק אייזיק הלוי אפשטיין מהומיל – המשכיל הגדול של חסידי חב"ד בדורות הראשונים – שבתוך הדרכים השונות להכרת הקב"ה, ממקם את דרכו של הרמב"ם – דרך 'ידיעת השלילה' – כדרך מסוימת מאוד. ר' אייזיק שולל – כפי שכבר שללו לפניו – אף את האפשרות לשלול מן הבורא עצמו תארים: "שכח האחדות הפשוטה כל יכול הוא ואי אפשר לשלול ממנה שום כח ח"ו"². לכן הוא מסביר שכל הכרה של האלוקים – בדרך השלילה או בדרך החיוב – מתייחסת לאלוקות כפי שהיא באה מלובשת בספירות ולא לעצמות הבורא:

אין הכרת הנשמה אלא על ידי התוארים דוקא שהן שמות הספירות דאינן אנפי מלכא ואיהו חיודה וגרמוהי חד בהון. ובאמת מבואר בכתבים שהרמב"ם ז"ל טעה בעצמו, איהו סבר ששכל הפילוסופי שלו הביא לו הכרתו העצומה

1. 'לעולם?' נראה בהמשך.

2. מאמר שני המאורות, עמ' 218.

באלוקות, ובאמת אינו אלא כח נשמה אלוקית שלו ממעלה רמה עליונה, והיה באמת מכיר האלוקות בכח נשמתו. ולפי שהיתה שרש נשמתו מבחינת כתר השמאלי – כמו שכתוב בספר הגלגולים – היה מצטייר בשכלו ענין ודרך השלילה, כידוע, שזהו בחינת הגבורה והשמאל ואש מתלקחת למעלה מעלה ולא למטה... וזה גופא הוא מן התואר דאנפי מלכא בבחינת מדת הגבורה... וכמו שנתבאר שזאת ההשגה שהרגיש בה הרמב"ם ז"ל האלוקות ממש בכח נשמתו הוא משורש נשמתו באנפי מלכא. והגדלת ההשגה אצלו בבחינת השלילה אחר שלילה היא באמת הגדלת אנפי מלכא כלפי נשמתו.³

לאחר שמסביר לנו ר' אייזיק שהכרת הנשמה את הקב"ה היא ע"י התארים האלוקיים – הם הספירות – מזכיר לנו את אשר מובא כבר אצל רבותיו האדמו"ר הזקן והאדמו"ר האמצעי, שהכרת הרמב"ם את האלוקות לא הגיעה לו בזכות שכלו הפילוסופי – כפי שהרמב"ם עצמו סבר – אלא בכח נשמתו. נשמתו הכירה את התארים האלוקיים, אלא שיש דרכים שונות להכיר אותם. הנשמות השייכות לצד החסד יכירו אותם בהיגדים חיוביים, ואילו הנשמות השייכות לצד הגבורה – צידו של הרמב"ם – יכירו אותם בהיגדים שליליים.⁴

הבנה אפשרית ומקובלת את הדברים תראה שדווקא מתוך 'ידיעת השלילה' ניתן להגיע לחיבור מיסטי אמיתי. ננסה להבין זאת כך: כפי שאמרנו, כל עולמנו עולם יחסי הוא. מערכת הערכים של ה'יש' היא יחסית ומוגבלת. אלוקים – שהינו שלם בתכלית השלמות ואינו מוגבל בדבר – הוא היפוכו של ה'יש'. זאת הסיבה שאנו קוראים לאלוקות 'אין' – למרות שמפרספקטיבה אלוקית ה'אין' הזה הוא הוא ה'יש' האמיתי.

לאחר שאני שולל את ה'יש' כולו "בבחינת שלילה אחר שלילה" אני מפורר את את ה'יש', מחריב את כל היציב והקיים ומערער על כל המושגים היחסיים שלעתים נדמים לנו כמוחלטים. או אז, אני מוצא עצמי מול תהום פעורה. לפתע לא נשאר שום דבר יציב, העלמא דשקרא עליו נסמכתי עד כה מתאדה, ואני נפתח ללא מוכר. נפתח ללא מוכר לכל המערכת של ה'יש' – המערכת מתוכה פועל כל המוכר והמוגדר. הלא מוכר והלא מוגדר הזה שהפוך מן המוכר והמוגדר, הוא ה'אין' שהוא היפוכו של ה'יש'. זהו רגע הדבקות ב'אין'. זוהי תנועה דומה לתנועה של המדיטציה,⁵ שמנסה להתנקות מכל ה'יש' ולהימצא בהווה המוחמץ תמיד, ב'ריק'. אלא שה'אין' היהודי אינו מסתפק

3. שם, עמ' 219-218.

4. הרב מורגנשטרן מביא גם כן את הדברים: "ובדברי תלמידי בעל התניא נתבאר דרך הרמב"ם בזה, עפ"י מ"ש האריז"ל כי שורשו מפאה שמאלית דאדם הראשון, ולכן השגה דידיה בבורא ית' היא בדרך השלילה [אך המשתרשים בפאה הימנית השגתם היא בדרך ה'הן']" (ים החכמה, ער"ה תשס"ז, עמ' פא, הערה ו). עם זאת מסביר הרב מורגנשטרן, בהערה שלפני הערה זו, איך ידיעה בדרך שלילה נוגעת ברבדים גבוהים יותר באלוקות מאשר הידיעה בדרך חיוב. דבר זה נראה בהמשך בדברים אחרים של ר' אייזיק.

5. תודה לר' אלחנן ניר על זיהוי ידיעת השלילה הרמב"מית כדומה למדיטציה המזרחית.

ב'ריק' המוחלט שבו, אלא מגלה בתוכו את ה'יש' האמיתי, האלוקי.⁶ זוהי דרך השלילה שמובילה לדביקות מיסטית בבורא.

ונהפוך הוא

בשביל נשמות הבאות מצד החסד – שאולי מעט קשה להן להכיל את הדברים והן מתעקשות על הכרות עם הבורא דווקא על ידי תארי החיוב ועל ידי היגדים חיוביים בדרך 'הן' – יסב ר' אייזיק את תשומת הלב לעובדה, שכל הכרות שלנו עם כל מהות שהיא, תמיד תעשה במידה כלשהי על ידי תארי השלילה. הכרות עם אותה המהות על ידי תארי החיוב, לעומת זאת, תמיד תחמיץ משהו משלמותה:

הידיעה בדעת בדרך חיוב הוא בחינת ירידה מעצם הידוע להתקבל בכלי הידוע ואין זה אלא התפשטות ואינו אלא דבר פרטי. אבל הידיעה דרך שלילה שאינו יודע כלום דרך חיוב, רק שבזאת מכיר את הידוע שלא יטעה על שום דבר זולתו לומר שהוא הוא, אם כן אין בזה שום ירידה ממהות הידוע וגם לא נעשה בו שום פרט אלא שיש להיודע דרך שלילה הכרה במהות עצמות הנודע כמו שהוא בעצמו ואי אפשר להכרה וידיעה זו להתחבר אל הידוע כי אם על ידי דבר המנגד דוקא והיפך מענין דבר הידוע על ידי זה נתפס ענין הכרתו את הידוע. ולולא צד המנגד אין לו דרך להיות תופס בדבר הידוע בשום ענין.⁷

מסביר ר' אייזיק, שכל ידיעה בדרך חיוב אינה נוגעת בדבר כשלעצמו. ברגע שהידיעה נקלטת אצל האדם, היא ישירות עוברת עיבוד מתוך הכרתו האישית של האדם והאידיאה השלימה והאובייקטיבית מתקבלת לה אצל האדם בהקשר פרטי ומצומצם. ידיעת השלילה לעומת זאת, נחלצת מן המכשול הזה. היא מאפשרת הכרה בדבר המבוקש בכך "שלא יטעה על שום דבר זולתו לומר שהוא הוא", אך יחד עם זאת, המהות עצמה אינה נופלת ברשתה של ההכרה המגבילה את השלמות. אך הידיעה בדרך השלילה, צריכה לעולם להכיר את היפוכו של הדבר המבוקש על מנת להכיר היטב את המהות המבוקשת. ניגודו של הדבר המבוקש מבהיר לנו את הדבר המבוקש. והפוך:

6. בדומה לחילוק שעושה ר' הלל צייטלין בין בודהה לבעל שם טוב: "בודהה הוא בן העם ההודי, על ידו הגיעה השקפת העם הזה למרום קצה. מתוך הסתכלות עמוקה בטבע ובנפש התלויה בו הוא בא לידי רעיון הריקות, האין המוחלט. הבעש"ט כבן ישראל בא מתוך הסתכלות בעולם ובנפש לידי מחשבת האין, אך באין העולמי היא רואה יש אלוקי. הוא מוצא בנפש ובעולם כלו את אלוקי אבותיו והוא מסיח את דעתו לגמרי מן העולם החולף ועובר ומתדבק באלקים חיים" (הטוב והרע, עמ' 98). לא בכדי דווקא בעברית, שלא כמו בשאר שפות, כשרוצים לומר 'לא יש' מבטאים אותו בעזרת מילה חיובית: 'אין', ולא רק שוללים את היש.
7. חנה אריאל, שמות, עמ' 39.

והרי זה דומה למה שכל שהשכל עמוק יותר צריך להעלימו במשלים יותר ויותר עד שיוכל לבוא לידי השגה והבנה. וזהו ענין ידיעת ההפכים אחת, שמה שהשחרות הוא הפך הלובן הוא גילוי ידיעת ענין הלובן לומר שהוא דבר תכלית ההיפך משחרות עד שאין בשחרות שום ענין מלובן ואין בלובן שום ענין משחרות. וזו היא הכרת עצם השחרות ועצם הלבנונית. מה שאין כן על ידי ראיית השחור והלבן לא יכיר אלא מה שרואה מהם, ויכול להיות שכבר נפל איזה דבר לבן בתוך השחור ובטל במיעוטו עד שאין נראה אלא שחרות. נמצא שאינו מכיר עצם השחרות כלל, כי הוא אינו משיג מהשחרות רק מה שהוא אחר תערובות לבן בו, וכן כל מין שחור שיראה הרי במציאות יכול להיות יותר שחור ממנו. ואם כן, הרי זה שהוא רואה אינו אלא כאלו נמצא היותר שחור ממנו עם מעט לובן, ועל כן הוא עומד בעין וגוון השחרות הזה ואם כן אינו אלא כמו עלול מעצם השחרות. אף שיש בו עצם השחרות, מכל מקום לענין המראה המתגלה ממנו הוא רק מדריגת עלול מעצם השחרות או הלובן וכו'... אבל על ידי ידיעת ההפכים יודע עצם השחרות רק שאין העצם הזה הנודע בידיעה דרך שלילה נתפס כלל בשום מציאות כי אם בידיעה זו שהלובן הנראה הוא הפכי בתכלית, ואין בעצם השחרות שום תנועה ונקודה מהלובן הזה הנראה ומורגש. נמצא שהלובן הזה הוא כמו לבוש ומשל להיות השחרות נתפס על ידו.⁸

העולם האמפירי לא נותן לנו אפשרות לגעת במהות, באידיאה. משולש מושלם לעולם לא ימצא בעולם האמפירי. משכנו של המשולש המושלם הוא רק בעולם האידיאות, כך הסביר לנו אפלטון. והוא הדין גם לשחור. אף אחד מאיתנו לא ראה מעולם שחור מושלם, כי הרי תמיד יכול להימצא שחור מושחר ממנו. השחור אותו אנו פוגשים הוא רק "עלול מעצם השחרות", רק עלול חיוור מהאידיאה של "השחרות". ההכרה שלנו את האידיאה של השחור יכולה להיווצר, רק אם נדע את היפוכו של השחור – את הלבן. ברגע שאנו מכירים מהו לבן, ואנו שוללים מהשחור כל לובן או תולדותיו, או אז אנו יכולים להגיע לאידיאה של השחור. אמנם לא נוכל למצוא את השחור המושלם בשום מקום בעולם האמפירי שבו אנו חיים ואולי אף לא בדמיוננו, אך במחשבה כבר הבנו איך נראה שחור מושלם. ובהיפוך הדוגמה – הוא הדין ללבן המושלם.

כך מובן איך כל הכרה בכל מהות שהיא – גם אם אין אנו שמים לב לדבר – היא במידה מסוימת ידיעה בדרך שלילה. למעשה, כל חיינו אנו חיים במערכת השוואות של

8. שם, שם, שם.

דבר אחד לשכנו, וכמעט איננו מצליחים לגעת בדברים כשלעצמם. מהו השחור? הוא לא לבן. מיהו זה? הוא אחר ממשנהו. ואיך נגדיר את עצמנו? שאל סארטר – ע"פ שלילתו של האחר, ענה. האם בכלל קיימת אפשרות בעולמנו להכיר דבר לחלוטין בלי להזדקק להיתלות בהפכיו הסובבים אותו?

'ידיעת השלילה' של רצון ה'

בכל מקרה יובן כעת – בדומה למה שראינו עד כה – מדוע בקבלה ובחסידות "מבואר שעל ידי מצוות לא תעשה יש גילוי עליון ונורא משם י"ה שהוא למעלה ממדריגת הגילוי הבא משם ו"ה כידוע".⁹

ע"י הדוגמה לקמן נבין מדוע מצוות הלא תעשה, ידיעת השלילה של רצונו של הקב"ה, מגיעות מהחצי העליון של שם הויה (י"ה), ומצוות העשה, ידיעת החיוב של רצונו של הקב"ה, מגיעות מן החצי התחתון של שם הויה (ו"ה):

והענין, שרצון האדם לאיזה דבר הוא בחינת התפשטות שמתפשט לרצות ולחפון בדבר. הנה אין זה בא וניכר מזה ערך ענין מהות עצמו כלום כי הוא חפון בדבר זה וגם יחפון בדבר אחר עד אין קץ למה שיוכל רצונו וחפצו להתפשט. אבל ממה שאנו רואין שדבר זה אינו יכול לסבול כלל – זה מורה ומגלה את בחינת עצמותו שעצמותו הוא כן שאין יכול לסבול זה הדבר.¹⁰

מצוות העשה אם כן, הם התפשטות ממי שמצווה אותם. מצוות הלא תעשה, לעומת זאת, כבר מגלים הרבה יותר את עצמותו של מי שמצווה אותם.

ונהפוך את עמלך

אך אם נשוב ל'ידיעת ההפכים' דלעיל, נבין כעת טוב יותר את מקומם של הקליפות, של הרע ושל שאר מרעין בישינ המסתירים את אורו של ה':

והדין הזה נוהג בכל בחינות ומדריגות הקליפות וסטרא אחרא שהן אויבי ה', שכל עיקר קיומן הוא היותן לבוש בדרך ידיעת ההפכים אל אור ה' ממש... ועל דרך זה יש לפרש משארז"ל 'אם יאמר לך אדם היכן אלוקיך אמור לו בכרך גדול שברומי' וד"ל. עד שמה שלא היה אפשר לבוא בדרך גילוי אור במדריגת הקדושה כענין ידיעה דרך חיוב בא לידי בחינת גילוי על ידי חשך המשל דידיעת

9. שם, שם, עמ' 88.

10. שם, שם, שם.

ההפכים בסטרא אחרא ממש, ועל ידי ביטול הסיטרא אחרא... אסתלק יקרא
דקוב"ה לקבל גילוי אורו ממש הרמוז בידיעת ההפכים הנ"ל.¹¹

הקליפה מגלה את הפרי, הלבן מגלה את השחור, החושך את האור, הקור את החום, הרע את הטוב, הסטרא אחרא את הסטרא דקדושה. ברומא, תמצא את אלוקים – כי הוא בדיוק הפוך מרומא. כשם שכשניסית לבטל כל לובן שהוא – הגעת לשחור האמיתי, כך כשאתה מבטל ומכניע כל סטרא אחרא שהיא – מצאת את הקדושה האמתית. אך כשם שלקור יש גבול (מה שקרוי בפיזיקה 'האפס המוחלט') ולחום אין גבול, ואעפ"כ הקור מגלה את החום ב'דיעת ההפכים', כך הקליפה הגבולית והסופית – ובעצם יותר מזה, החסרת מציאות ממשית בכלל – מגלה את הקדושה האין סופית. כשם שראינו לעיל שביטול ה'יש' מגלה את ה'אין' – כך נאמר, שביטול האין (הפעם לא במרכאות. כאן זה לא ה'אין' האלוקי בה"א הידיעה אלא פשוט 'לא יש', כלום, 'גארנישט'). הקליפות, בהילקח מהם הניצוץ האלוקי שמחיה אותן, מאבדות הן את ממשותן ואת חיותן) מגלה את ה'יש' (והפעם, ה'יש' האמיתי, ולא זה המדומה שאנו מכירים בחיי היומיום. כפי שראינו לעיל מושגי ה'יש' ו'אין' מתחלפים בהתחלף הפרספקטיבה האנושית בזאת האלוקית).

אך אם אנו רוצים להכיר את הקב"ה בעצמו, שומה עלינו להכיר את הקליפה הקשה ביותר. כך נדע אותו ב'דיעת ההפכים'. הקליפה הרעה ביותר היא איננה מידה רעה ושלילית כזאת או אחרת, אלא היא עצם התחושה של היותך נפרד מהקב"ה. עצם הנפרדות הזאת נובעת מקליפת 'עמלק'. לכן עמלק הוא סמל הרוע והאכזריות. הרוע והעוולה המוסרית הגדולה ביותר, איננה נובעת מתוך תאוה שלילית או מידה רעה מסוג זה או אחר, אלא מגיעה מעצם התחושה של 'לית דין ולית דין', ומתוך שהאדם רואה את עצמו כ'ישות' נפרדת מן האחדות האין סופית. רק תחושה של נפרדות מאלוקים, וראיית עצמך כדבר העומד בפני עצמו במנותק מן מלך מלכי המלכים – עמידה כ'יש' שאיננו ב'ביטול' ל'אחד' – עשויה להוביל לזוועות עמלקיות:

סיבת החוצפה וגסות [– של עמלק] זה נובע מבחינה הפנימית דעמלק שהוא הניגוד הגדול לבחינת הויה – היה הוה ויהיה... שהוא יחודו ואחדותו אפילו בעולמות יש ודבר ואין שום דבר יוצא חוץ לרצונו מצד היחוד הנעלם מהעולמות... וקליפת עמלק הוא תכלית המנגד וכאומר שתי רשויות יש וכל דאלים גבר. ולכן כל מה שרואה יותר תגבורת הקדושה, מתעורר להתגבר ביתר שאת כדרך הנלחמים זה עם זה שהנופל מתאמץ בכח נוסף על החיות התמידי

11. שם, שם, עמ' 41.

שבקרבו בכדי להתקומם ולהתגבר... וככה 'ראשית גויים עמלק', להמשיך מן השורש נגוד הז' אומות שהם נגד ה' בהמצאו.¹²

ר' אייזיק כותב באיגרת לידידו שאפשר להאמין ש'ה' הוא הכל', אך האמונה השלימה החסידית היא ש'ה' הוא הכל' וגם ש'הכל הוא ה'. לעומת כל זאת, האנטיתזה לאמונה זו היא לראות משהו כנפרד מה'. זהו 'עמלק' שמתעקש על הנפרדות. מכאן הוא מבין ש'כל דאלים גבר' ולכן הוא נלחם בכל גילויי קדושה ואחדות. מכאן צומחת בעולם האכזריות העמלקית. בכך עמלק מתפקד כ'ראשית גויים' כיוון שהנפרדות שהוא מביא לעולם מתחזקת את שבע המידות הרעות שבאדם שהם, כמקובל בחסידות, כנגד שבעת עמי כנען. ללא תחושה קיומית בסיסית של נפרדות, המידות הרעות אינן קיימות באופן בסיסי.

לכן, צריכים אנו להלחם בעמלק ולמחוק כל עמלקיות מאיתנו, ומכאן להגיע לבדיוק ההפך מעמלק – לקב"ה:

'ויחלוש יהושע את עמלק וגו'' שהתיש את כחו שלא יוכל לחזק את הז' אומות ויוכלו ישראל לכבוש אותם. אך אף על פי כן המלחמה נשארה בתקפה כי לא נמחה זכר עמלק מכל וכל רק שהותש כחו... אבל זכרון יש לו עדיין. ועניין הזכרון הוא... ששרש מציאת הקליפה ליש ודבר במציאות הוא הכל מכח שם הויה ב"ה, כידוע, דלית מאן דנפיק מרשותו לבר, הוא בחינת ידיעת ההפכים כנ"ל, שעל ידי דאתכפאי הקליפה אסתלק יקרא דקוב"ה במדריגה עליונה יותר... וזהו בחינת הזכר עמלק שיש לו זכרון מפני שעדיין לא נגלה בחינת המדריגה העליונה הזאת בכל דור ודור... אבל זכר עמלק ישנו בעולם בכדי להיות בחינת ידיעת ההפכים דמדריגה עליונה מתגלה על ידי מחייתו בכל דור ודור. וזהו 'מלחמה לה' בעמלק', שעמלק הוא הקליפה המנגד על מדריגה עליונה דשם הויה עצמו ב"ה שיתגלה על ידי מחייתו של עמלק.¹³

עמלק, ה'ישות' הגמורה, מצוי כמו כל שאר הנמצאים מכוחו של הקב"ה. זאת על מנת שנכיר ב'ידיעת ההפכים' את ההפך של עמלק – את ה'. כשמכירים את הנפרדות העמלקית, מבינים אז מהי אחדות אמיתית. כשכופים ומנצחים את הקליפה העמלקית, אזי מתגלה היפוכה של הקליפה הזו – מתגלה הקב"ה.

מכאן יובן, איך מצוות מחיית עמלק יכולה לדור בכפיפה אחת יחד עם מצוות זכירת מעשי עמלק:

12. שם, שם, עמ' 43.

13. שם, שם, עמ' 44.

אך עדיין לא יש רק בחינת 'ויחלוש יהושע' הנ"ל ולא נכבשה המלחמה לגמרי לכן ניתנה מצות זכרון את אשר עשה עמלק ואמר 'כתוב זאת זכרון בספר וגו'', כי צריך להיות לזכרון ענין מחיית העמלק, דהיינו על דרך הנזכר לעיל, לידע שהמשל הוא רק למשל ואינו דבר עצמי ממש.¹⁴

הגאולה עדיין לא הגיעה, ואין השם שלם עדיין. עמלק אמנם הוחלש אך עדיין חי ובוועט. וכשאנו נתקלים במציאותו של עמלק בעולם מצווה עלינו לזכור את מקומו: שומה עלינו לזכור – כשאנו נתקלים בעוולות, שחיתות, רוע, או סתם אגו וחוסר התחשבות – שכל גילויי העמלק הללו הם אינם ברי זכות קיום, אם לא כדי להבין על ידם מהו חסד, יושר, טוב לב, ענווה ואהבה אמתיים וטהורים.

אין עוד מלבדו

אך מצער לחשוב שאנו זקוקים לרע כדי להבין טוב מושלם מהו. כואב להבין שבכדי להכיר את הקב"ה עצמו צריכים אנו להכיר את עמלק ותולדות הרע שלו. האם לנצח נגזר עלינו להכיר את הקדושה רק בדרך 'ידיעת ההפכים' – דרך המאלצת אותנו להתמודד שוב ושוב עם הרע? שאלה זו מתחברת לשאלה שנשאלה לעיל: האם בכלל קיימת אפשרות בעולמנו להכיר דבר לחלוטין בלי להזדקק להיתלות בהפכיו הסובבים אותו?

התשובה מלאה באופטימיות:

'כי מחה אמחה [את זכר עמלק]... ו'כולם ידעו אותי מקטנם ועד גדולם', שגם הקטן שבקטנים שעתה הוא מהנחשלים אחריו, ידעו את הויה כי יתגלה בבחינת יהיה דוקא כמו שהקב"ה בעצמו היה הויה ויהיה כנ"ל, כן יתגלה בעולמות בערכם ממש. וזהו 'ידעו אותי' בדעת תחתון שלהם דוקא, ולא יצטרך עוד לשום זכר מבית עמלק להיות נודע על דרך ידיעת ההפכים וידיעה דרך שלילה, כי כולם ידעו בידיעה עצמיית כעין ידיעה דרך חיוב דעכשיו שהיא אינו מגעת אלא בהתפשטות כנ"ל, ולעתיד לבוא תהיה הידיעה במהות ועצמות שם הויה ב"ה ממש וד"ל.¹⁵

לעתיד לבוא, כשהכסא יהיה שלם, לא נצטרך עוד את הרע כדי להכיר את מהותו של הטוב המוחלט. או אז, נכיר את עצמותו ומהותו של הקב"ה מבלי להזדקק לסיוע הקליפות שבזכותם אנו מכירים אותו אך רק בידיעת ההפכים והשלילה. בעולם כזה,

14. שם, שם, שם.

15. שם, שם, עמ' 45.

מסתמא כבר לא נחיייה במערכת של השוואות. נזכה להכיר את השחור הטהור בלי להזדקק ללובן, ונפגוש כל ברייה כפי שהיא בלי להשוותה לשכנתה וחברתה. נזכה לראות ולהבין את הדברים כשלעצמם ללא כל קשר להפכים הסובבים אותם. זוהי מציאות שאינה מוכרת לנו – אנו שחיים בעולם בו הכסא אינו שלם. אך בעולם בו "תהיה הידיעה במהות ועצמות שם הויה ב"ה ממש", אזי נדע מסתמא את המהויות כולם, ממש, ללא צורך בהפכים. בעולם בו כולם רק יזעקו כחיים גרביצר: 'אין עוד מלבדו!', מה לנו כי נשווה איש לרעהו ומהות אחת לחברתה – והרי הכל אלוקות.

בכל יגיעה ובכל נשימת אפיו, אפילו ביאוש מר ולבטים עזים, יש להשיג ולהרגיש בפועל ממש, בכל עת, תמיד, בלי הפסק רגע, את השירה הנצחית הגדולה של "אין עוד מלבדו".

– אין עוד מלבדו!¹⁶